

ΔΡΟΣ ΙΩ. Δ. ΚΑΝΔΗΛΗ
ΧΗΜΙΚΟΥ

ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΤΑΙ
ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥΣ

ΠΡΟΛΟΓΙΖΕΙ
Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

Βιβλιοθήκη
Αναστασίου Σ. Κώνστα
(1897-1992)

ΑΘΗΝΑ 1976

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ὁ καλοπροαίρετος ἀναγνώστης ἐτούτου τοῦ ὥραίου καὶ πρωτότυπου τόμου βιογραφιῶν σπουδαίων προσωπικοτήτων τῶν νεοελληνικῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἀνάμικτων μὲ προσωπικὲς ἀναμνήσεις τοῦ βιογράφου των Ἰωάννη Κανδήλη, διακεκριμένου, ἐπίσης, χημικοῦ, εἶναι πιθανὸν νὰ ἀναρωτηθεῖ, καθὼς θ' ἀρχίσει νὰ ἐντροφᾷ σ' αὐτὰ τὰ κείμενα: «Καλά, ὁ Κανδήλης. Χημικὸς αὐτός, ἔγραψε ἓνα βιβλίον γιὰ ἀνθρώπους «τῆς οἰκογένειας», δηλαδὴ γιὰ ἀνθρώπους ποὺ τοῦ πρωτοδίδαξαν τὴν ἐπιστήμην του καὶ ποῦ, κατὰ συνέπεια, τοῦ προμήθευαν τὰ βασικὰ ἐπιστημονικὰ κριτήρια γιὰ νὰ κατανοήσῃ, νὰ περιγράψῃ καὶ νὰ ἀξιολογήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἐπὶ πλέον, τοὺς ἀνθρώπους αὐτοῦ, τοὺς γνώρισεν καλά, τοὺς ἔζησεν ἀπὸ κοντὰ καὶ μὲ θαυμασμὸν καὶ μὲ αἰσθήματα ἀγάπης, σὰ μαθητῆς πρὸς διδασκάλους ποὺ κατόρθωσαν νὰ ἐπιτύχουν, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ δράσιν, καὶ πανελλήνια μὰ καὶ διεθνή φήμην. Τὰ ὀνόματά αὐτῶν εἶναι πασίγνωστα, πρὸ παντὸς στοὺς κύκλους τῶν παλαιότερων, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅσους εἰδικεῖνται στὶς ἑλληνικὰς χημικὰς ἔρευνας. Ζέγγελος, Ματθαίουπουλος, Δάλμας, Χόνδρος, Ἀθανασιάδης, Κτενᾶς, Σκοῦφος, Γαλανός.

Καλὰ λοιπὸν, ὁ Γιάννης Κανδήλης. Σὲ μιὰ σειρά ζωντανῶν ἀλλὰ καὶ ἐμπεριστατωμένων πορτραίτων, ἀπέδωσε τοῦ καθενὸς τὴν ξεχωριστὴν ἐπιστημονικὴν φυσιογνωμίαν, ἀχώριστην ἀπὸ τὸν ἀτομικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα καὶ τὴν γραφικὴν ἢ ἄλλας ἰδιορρυθμίας αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἓνας ἀπλὸς λογοτέχνης, ποὺ «περὶ ἄλλα τυρβάζει» καὶ ποὺ ἀσχολεῖται μὲ ἔργα τοῦ λόγου, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες δὲν ἔχουν καμμιά συγγένειαν, παρὰ μόνον τὴν μιὰν καὶ βασικὴν συγγένειαν, ποὺ δένει κάθε πνευματικὴν δραστηριότητα, τὴν συγγένειαν τῆς «φαντασίας»—ἀλήθεια, πιστεύω πῶς Ἐπιστήμῃ δίχως φαντασίαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθεῖ— πῶς τολμάει νὰ προλογίσῃ ἓνα βιβλίον, ποὺ τὰ θέματά αὐτοῦ βρίσκονται τόσο μακριὰ ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντά αὐτοῦ καὶ τὴν γνώσιν αὐτοῦ;

Σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, ἂς ἀπαντήσωμεν χωρὶς μακρηγορίας. Δὲν προλογίζομεν τοὺς βιογραφούμενους ἀπὸ τὸν βιογράφον αὐτοῦ, ἀλλὰ περιορίζομαστε στὸ νὰ σχολιάσωμεν τὴν σελίδαν ποὺ τοὺς ἀφιέρωσε. Εἶναι σελίδες λογοτεχνικὰ γραμμέ-

νες, ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο ποὺ ἐπαγγελματικά ἀνήκει στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, ἀλλὰ ποὺ ὁ συγγραφικὸς του τρόπος δείχνει πὺς δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ λειτουργεῖ μέσα του ἕνα γνήσιο λογοτεχνικὸ ἔνστικτο. Κι' ἔχουμε παρατηρήσει πὺς ὅταν ἕνα λογοτεχνικὸ ἔνστικτο τύχει νὰ τεθεῖ σὲ λειτουργία, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ ὀρισμένους συγγραφικοὺς σκοποὺς — ὅπως εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Γιάννη Κανδήλη — ὁ γραπτὸς λόγος μὲ τὸν ὁποῖο ἐκφράζεται, περνώντας ἀπὸ τὴν κατεργασία καὶ τὴν πειθαρχία ἐνὸς θετικοῦ νοῦ (καὶ μάλιστα χημικὰ γυμνασμένου, ὅπως εἶναι ὁ νοῦς τοῦ Κανδήλη) ἀποκτάει ἕνα ἰδιαίτερο θέλημα. Γιατὶ ὁ ἐπιστημονικὸς θετικισμὸς, συνδυασμένος μὲ τὴν ἐξακριβωμένη γνώση καὶ τὴν ἀπλή ἐκφραση, κάνει τὸ κείμενο ὄχι, ἀπλῶς, ἀληθοφανές, ἀλλὰ πειστικόν. Καὶ ὄχι μόνον πειστικόν, ἀλλὰ καὶ χυμῶδες. Ζουμερό, ὅπως θὰ λέγαμε σὲ μιὰ γλώσσα. . . πιὸ γευστικῆ.

Ἔτσι, οἱ βιογραφικὲς καὶ ἀναμνηστικὲς αὐτὲς σελίδες τοῦ Κανδήλη μποροῦν νὰ διαβαστοῦν πολὺ εὐχάριστα, καὶ σὰν πραγματιστικὰ ἀφηγήματα, ποὺ οἱ ἥρωές τους δὲν εἶναι ἐφευρήματα μυθιστορηματικῆς φαντασίας, ἀλλὰ δημιουργήματα μὲ σάρκα, κόκκαλα καὶ ἰδίως πνεῦμα ἐπιστημονικόν, τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ προόδου. Κι' ἔπειτα, οἱ βιογραφίαι αὐτὲς ἔχουν κι' ἕνα ἄλλο προσόν. Μὲ τὴν ἀναπαράσταση ποὺ τοὺς κάνει ὁ βιογράφος τους, ἀνασταίνεται ἔστω καὶ ἔμμεσα, σὰν ἕνα εἶδος ζωγραφικοῦ «φόντου», καὶ ἡ ἐποχὴ τους—καὶ ἰδίως ἡ ἐποχὴ ποὺ τοὺς ἔζησε ὁ βιογράφος τους — ποὺ ἀρχίζει ἀμέσως μετὰ τὸν πρῶτο πόλεμο, ἐκεῖ γύρω στὰ 1920, καὶ καλύπτει μὲ τρόπο πυκνόν, τὸ διάστημα τεσσάρων σχεδῶν δεκαετιῶν. Κυρίως ὅμως, καλύπτει τὴν προπολεμικὴ ἑλληνικὴ ἐποχὴ. Καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτῆ, ἐξέλιξε προοδευτικὴ τῶν παλαιότερων «καλῶν ἑλληνικῶν ἐποχῶν», ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ χαρακτηριστικὲς καὶ τίς πιὸ ὀλοκληρωμένες περιόδους τῆς νεοελληνικῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τόσο ἀνυψωμένο ὅσο εἶναι σήμερα, οὔτε ἡ μόρφωση τῶν πολλῶν τόσο εὐκόλη, ὅσο σήμερα, ὅμως ὁ καθένας ἤξερε ποῦ ἀνῆκε, διατηροῦσε μὲ εὐλάβεια πατροπαράδοτες ἐθνικὲς, κοινωνικὲς καὶ οἰκογενειακὲς ἀρχές, εἶχε συνείδηση τῶν εὐθυνῶν του, ἐργαζόταν σκληρὰ γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὅποιο ἰδανικόν του (ἀκόμα καὶ τὸ στενὰ ἐπαγγελματικόν), καὶ ἔτσι, οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἐπέπλεαν στοὺς διαφόρους τομεῖς, ἀποτελοῦσαν ὀλοκληρωμένες προσωπικότητες—«κορυφές», ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦσαν τότε, πρὸς τίς ὁποῖες ὅλοι στρέφαν τὰ μάτια τους μὲ τιμὴ καὶ εὐλάβεια. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἠθικὴ ἀτμόσφαιρα διαγράφει ὁ Γιάννης Κανδήλης τοὺς δασκάλους του, ποὺ σὰν ὠρίμασε κι' αὐτός, συνεργάστηκε μαζί τους, μὲ τὸ προσωπικόν του δαιμόνιο, μὲ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀφοσίωση στὴν Ἐπιστῆμη του. Καὶ μᾶς τοὺς προτείνει, μὲ τρόπο ἀβίαστο, σὰν στέρεα παραδείγματα, σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα, σὰν τὴ σημερινή, ποὺ τὸ βασικόν της γνώρισμα εἶναι ἡ ρευστότητα, ἡ ἀοριστία, ἡ δυσκολοπιστία καὶ ἡ ἀμφισβήτηση. Μορφές σὰν τὸν Χόνδρο, π.χ., εἶχαν καταφέρει μὲ τὴν ὀλοκληρωμένη καὶ διανυγὴ τους προσωπικότητα, νὰ ξεπεράσουν τὰ ὅρια τῆς Ἔδρας τους. Ἐβλεπε, τότε, φοιτητὲς τῆς νομικῆς καὶ τῆς φιλολογίας, νὰ διαθέτουν μερικὲς ἀπὸ τίς

ἐλεύθερες ὥρες τους, γιὰ νὰ τρέξουν νὰ ἀκούσουν «τὸ μάθημα τοῦ Χόνδρου», γιὰ τὸ φιλοσοφημένο περιεχόμενό του, ἢ τοῦ Σκούφου καὶ τοῦ Ζέγγελη γιὰ τὴ γλαφυρότητά του. Καί, ἀντίστοιχα, φοιτητὲς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν πήγαιναν νὰ «ἀπολαύσουν» κορυφὲς τῆς φιλολογίας, ὅπως ἦταν, τότε, ὁ Νικόλαος Βέης καὶ ὁ Λορεντζάτος.

Στὴν Ἑλλάδα, καὶ κυρίως ἐξ αἰτίας τοῦ χωρισμοῦ τῆς γλώσσας μας σὲ «καθαρεύουσα καὶ δημοτικὴ» (καὶ μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς πρώτης, στὴν Ἐπιστήμη, μιὰ ἐπικράτηση ποὺ ἔχει ἀρχίσει νὰ ἐξασθενεῖ αἰσθητὰ τοὺς τελευταίους καιροὺς) ἀνέκαθεν συνηθίσαμε νὰ θεωροῦμε τὴν Ἐπιστήμη—καὶ κατὰ προέκταση, τοὺς «ἐπιστήμονες», καὶ μάλιστα τοὺς «κορυφαίους»,—σὰν ἕνα πρόσωπο κατσοφιασμένο, σκοτεινὸ, πάντα ἀγέλαστο. Ἕνα κεφάλι στηριγμένο σὲ πελώριο φωκὸλ, γενειάδες, ματογούλια, μαῦρα ροῦχα — ὅλα μαῦρα κι' ἄραχνα, ὡς τὸ μηδὲν ποὺ συχνὰ ἐπισφράγιζε τὶς προφορικὲς ἢ τὶς γραπτὲς ἐξετάσεις τῶν φοιτητῶν. Ἀλλὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ ὁ Κανδήλης παρουσιάζει στὸ βιβλίό του τὶς ὀκτὼ πανεπιστημιακὲς προσωπικότητες, ἢ εἰκόνα αὐτὴ διασκεδάζεται σὲ βαθμὸ τόσο εὐχάριστα αἰσθητὸ, ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τοῦ προσθέσουμε ἕναν ἀκόμη ἔπαινο. Καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι τὸ χιοῦμορ τὸ διάχυτο σ' αὐτὲς τὶς σελίδες. Χιοῦμορ, ποὺ ὄχι μόνον δὲν καταρρίπτει τὴ σοβαρότητα τῶν θεμάτων, μὰ τὴν κάνει πιὸ ζωντανὴ καὶ πιὸ σφριγηλή.

Ἡ ἴδια ἢ ζωὴ, καὶ μὲ ὅλες τὶς τραγικότητές της, ἔχει «χιοῦμορ». Θὰ λέγαμε ἀκόμα, πὼς καὶ ὁ κάθε ἄνθρωπος, ἔχει λίγο ἢ πολὺ, τὸ χιοῦμορ του ἢ τὴ χιουμοριστικὴ του πλευρά. Μὰ πρέπει νὰ βρεθεῖ καὶ ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος, ποὺ νὰ μπορέσει νὰ συλλάβει καὶ νὰ ἀποδώσει αὐτὴ τὴ «δόση τοῦ χιοῦμορ», ποὺ ἔχει τὸ κάθε τί στὴ ζωὴ. Ὁ Κανδήλης τὸ πέτυχε στὸν τομέα του. Γιατί ἔχει ὁ ἴδιος χιουμοριστικὴ φλέβα, ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ χιοῦμορ ρέει ἀβίαστα. . . καὶ κριτικά. Γιατί καὶ τὸ χιοῦμορ, καλὰ ποδηγετημένο, μπορεῖ νὰ πάρει μιὰ μορφή κριτικῆς. Ἔτσι, τὰ κείμενά του, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄφθονο βιογραφικὸ ὕλικό τους καὶ τὴ «σωστὴ» περιγραφικότητά τους, διαθέτουν κι' αὐτὸ τὸ ἀνάλαφρο χιουμοριστικὸ ὕφος — στίς στιγμὲς ποὺ πρέπει βέβαια — κι' ἔτσι, τὰ θέματά του, γίνονται πολὺ περισσότερο εὐπεπτα, παρὰ ἂν γράφονταν στὸ ἀπρόσωπο, ψυχρὸ καὶ βαρὺ ὕφος τῆς «βιογραφίας γιὰ Ἐγκυκλοπαιδεία». Ἄλλωστε, μὲ τὸν Γιάννη Κανδήλη συνδεόμαστε ἀπὸ πολλὰ χρόνια μὲ φιλία — πρᾶγμα ποὺ μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ζοῦμε καὶ τὸ χαμογελαστὸ χιοῦμορ του, στίς συζητήσεις μας. Καὶ τὸ προσὸν αὐτό, τὸ μετουσίωσε καὶ στὸ γραπτὸ του λόγο. Μεστὸ εἶναι τὸ βιβλίό του ἀπὸ χιουμοριστικὰ ἀνέκδοτα, κατάλληλα κεντημένα στὸ σύνολο, ὥστε νὰ φωτίζεται ἢ ἰδιορρυθμῖα τῶν ἐξαιρετικῶν αὐτῶν φυσιογνωμιῶν, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα ἢ ἀτμόσφαιρα τῆς τότε πανεπιστημιακῆς ζωῆς, καὶ τῆς μετέπειτα σταδιοδρομίας καὶ τῶν βιογραφουμένων καὶ τοῦ βιογράφου των.

Τελειώνοντας τὸ φιλικὸ αὐτὸ προλογικὸ σημείωμα, ποὺ μὲ πολλὴ χαρὰ τὸ γράφουμε, θὰ θέλαμε νὰ προσθέσουμε πῶς ὁ Κανδήλης ἔχει γράψει πολυάριθμες μελέτες, καὶ ἀδυστηρὰ ἐπιστημονικὲς καὶ ἐκλαϊκευτικὲς, ὅπως εἶναι οἱ ἐργασίες του γιὰ τὴν ἀποδοτικὴ ἐπαναλειτουργία τῶν μύλων τῆς Μυκόνου καὶ ἡ μακρόχρονη ἀρθρογραφικὴ ἐκστρατεία του γιὰ νὰ βελτιώσουμε τὴν ποιότητα τῶν σταριῶν μας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ψωμοῦ. Νὰ γίνῃ τὸ ψωμί μας σὰν τὸ περίφημο γαλλικόν, ποὺ ἔχει καταστειῖ, μαζὶ μὲ τὸ κρασί τους, ἓνα ἀπὸ τὰ ἔθνικά τους σύμβολα καὶ τὰ διεθνή τους γόητρα. Σ' αὐτὴ του τὴν πλευρὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὴ μεγάλη καὶ πολύχρονη συνδικαλιστικὴ του (μὲ τὴν καλὴ σημασία τοῦ ὄρου) δραστηριότητα στὸν τομέα τοῦ χημικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἄλλὰ τὰ ἄρθρα του, οἱ μελέτες του, καὶ πρὸ παντὸς αὐτὸ τὸ βιβλίον του, ἀπέδειξαν πῶς ὁ Κανδήλης δικαιούται νὰ συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἐκπληρώνουν πληρέστερα τὴν ἔννοια τοῦ «πνευματικοῦ ἀνθρώπου».

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

Ἄθῆναι, 25 Νοεμβρίου 1975

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ἡ συστηματικὴ διδασκαλία καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα ἀρχίζει μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ αἰῶνα μας. Θεμελιωτὲς τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν ὑπῆρξαν οἱ λίγοι πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι τῆς πρώτης 50ετίας του, ἀπὸ τοὺς ὁποίους, μὲ τὸ βιβλίο αὐτό, παρουσιάζονται οἱ πιὸ φημισμένοι. Ἐκεῖνοι ποὺ μὲ τὴ διδασκαλίαν τους, ἀπὸ τὶς πανεπιστημιακὰς ἑδρες, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐρευνητικὴν τους δράσιν μὲ τὰ πενιχρὰ ἐργαστηριακὰ μέσα τῆς ἐποχῆς, ἔβαλαν τὶς βάσεις τῆς Χημείας, τῆς Φυσικῆς, τῆς Ὀρυκτολογίας καὶ τῆς Γεωλογίας στὸν τόπο μας καὶ ἀνοίξαν τὸ δρόμον γιὰ τὴν πρόοδον τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν τους.

Μὲ τὸ βιβλίον μου αὐτὸ δὲν φιλοδοξῶ νὰ δώσω τὴν τυπικὴν ἐξιστόρησιν, μὲ χρονολογικὴν συνέπειαν, τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐπιστημόνων μας, μὰ περισσότερο νὰ σκιαγραφήσω τὴν ἀνθρώπινον ὑπόστασίν τους. Νὰ παρουσιάσω τοὺς ἐνθουσιασμούς τους καὶ τοὺς ἀγῶνες τους γιὰ τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἐπιστήμης μέσα στὶς δύσκολας συνθήκας τῆς δικῆς τους ἐποχῆς. Γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ἐξετάζω ἀπὸ τὴν προσωπικὴν μου τοποθέτησιν, ἀπὸ τὴ θέσιν ποὺ ἐγὼ τοὺς εἶδα καὶ τοὺς γνώρισα.

Ἡ ζωὴ τὸ ἔφερε νὰ βρεθῶ πολὺ κοντὰ σ' ὅλους αὐτούς καὶ νὰ συνδεθῶ καὶ νὰ συνεργασθῶ φιλικὰ, ἐπὶ πολλὰ χρόνια, μαζί τους. Νὰ ἔχω ἀκόμη κάποια ἐνεργὸν ἀνάμιξιν στὴν κίνησιν τῶν χρόνων ἐκείνων γιὰ τὴν πρόοδον τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν καὶ γιὰ τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἐπαγγελματικῆς καὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς συνδικαλιστικῆς τῶν ἐπιστημόνων, ποὺ μὲ ἐφόδιον τὶς γνώσεις τῶν κλάδων αὐτῶν, ἐπρόσφεραν πολὺτιμες ὑπηρεσίαις στὸ κοινωνικὸ σύνολον. Κι' αὐτὸ ἀκριβῶς μὲ ὑποχρεώνει νὰ ἐξηγήσω στοὺς ἀναγνώστες μου, πῶς ἔφθασα νὰ γράψω αὐτὸ τὸ βιβλίον, μὲ τὴν ξεχωριστὴν ἰδιομορφίαν του. Νὰ δικαιολογήσω τὴ μορφήν τοῦ κειμένου του ποὺ εἶναι βασικὰ ἱστορικὴ, ἀλλὰ καὶ λίγο φιλολογικὴ καὶ ἀκόμη ἀρκετὰ αὐτοβιογραφικὴ, γιὰ ὠρισμένες περιόδους τῆς ζωῆς τοῦ συντάκτου του.

Τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχα βρεθῆ Πρόεδρος τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Χημικῶν καὶ συγχρόνως ὑπεύθυνος τοῦ περιοδικοῦ τῆς «Χημικὰ Χρονικά». Τὸ 1974 συμπληρώνονταν τὰ 50 χρόνια τῆς ζωῆς τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς, ποὺ ἐκπροσώπησε καὶ πάντα ἐκπροσωπεῖ ἐπίσημα ὅλους τοὺς χημικοὺς τῆς χώρας. Τοῦ Ὄργανισμοῦ ποὺ μὲ τὴν πλοῦσίαν καὶ

ἀποδοτική δράση του, κατά την τελευταία 50ετία, προώδευσε παράλληλα κι' ἐβοήθησε στη διάδοση τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, ἐνῶ συγχρόνως συνέβαλεν ἀποτελεσματικά γιὰ τὴν ἰδρυση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς χημικῆς μας βιομηχανίας.

Τὸ ἰωβηλαῖον τῆς Ἐνώσεως Χημικῶν ἐπιβαλλόταν ἐπομένως νὰ ἑορτασθῆ ἀνάλογα κι' ἐγώ, ἀπὸ τὴ θέση τῆς ἡγεσίας της καὶ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ὑπεύθυνου τοῦ περιοδικοῦ της, εἶχα τὴν ὑποχρέωση γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν σχετικῶν ἐκδηλώσεων, ποὺ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψή μου, ἀνατέθηκαν σὲ Εἰδικὴ Ἐορταστικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ παλαιάμαχους καὶ κορυφαίους τοῦ χημικοῦ κλάδου.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων ἐσκέφθηκα πὼς ὑποχρέωσή μας ἦταν νὰ τιμήσουμε τοὺς θεμελιωτὲς τῆς χημικῆς ἐπιστήμης στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερος τοὺς δυὸ ἰδρυτὲς τῆς πρώτης χημικῆς μας σχολῆς. Τοὺς ἀείμνηστους καθηγητὲς μας Κ. Ζέγγελη καὶ Γ. Ματθαιοπούλου. Κι' ἀνάλαβα νὰ τοὺς ἱστορήσω προσωπικὰ ἐγώ, παρουσιάζοντάς τους στοὺς νεώτερους, ἐκείνους ποὺ μόνο τὸ ὄνομά τους εἶχαν ἀκούσει— ὅπως τοὺς γνώρισα, τοὺς ἀγάπησα καὶ τοὺς θαύμασα. Νὰ δώσω τὴν ἀνθρώπινη περισσότερο πλευρὰ τῆς ζωῆς τους καὶ τῆς δραστηριότητάς τους, πιστεύοντας πὼς ἀπ' αὐτὴ τὴ θέση θὰ μπορούσα ἀκόμη καλύτερα νὰ εἰκονίσω ἀνάγλυφη τὴν προσωπικότητά τους.

Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἔγραψα γιὰ τὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γενικὴ Ἐκδοσις» τὶς ἀναμνήσεις μου ἀπὸ τὸν κατὰ τὰ περασμένα χρόνια προσωπικὸ μ' ἐκείνους σύνδεσμό μου, σὲ δυὸ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύθηκαν κατὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1972. Εἶχα πολλοὺς δισταγμοὺς, κατὰ τὴν ἐμφάνιση αὐτῶν τῶν δημοσιευμάτων, γιὰτὶ εἶχα τὸν φόβο πὼς θ' ἀντιμετώπιζα ἄσμενῆ σχόλια γιὰ τὴν ἀναδρομὴ μου αὐτὴ στὸ ἀδιάφορο γιὰ τοὺς πολλοὺς παρελθόν καὶ γιὰ τὴν ἀρηγνηματικὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία παρουσίαζα τὰ ἱστορούμενα. Τὴ μορφή καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ κειμένου μου ποὺ φαίνονταν κάτι τὸ ἀσυνήθιστο γιὰ τὶς στῆλες ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ.

Δὲν φανταζόμουν, ὁμολογῶ, πὼς τὰ ἄρθρα μου ἐκεῖνα θὰ προκαλοῦσαν τόσο μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι περίμενα, ὅτι θὰ ἐνθουσίαζαν ὅλους τοὺς ἀναγνώστες τους. Πὼς θὰ συγκινοῦσαν ἀληθινὰ, ὄχι μόνο τοὺς παλιούς, ποὺ ἔχουν συνδεθῆ αἰσθηματικὰ μὲ τοὺς ἱστορουμένους καὶ τὴν ἐποχὴ τους, ἀλλὰ καὶ τοὺς νεώτερους— ἴσως μάλιστα περισσότερο αὐτοὺς—ἐκείνους ποὺ παντελῶς ἀγνοοῦσαν τὸ παρελθόν καὶ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνες τῶν ἀνθρώπων του γιὰ τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ θερμὴ αὐτὴ ὑποδοχὴ μὲ συγκίνησε. Δέχθηκα πολλὰ τηλεφωνήματα καὶ ἐπιστολὲς καὶ γιὰ μένα προσωπικὰ καὶ γιὰ τὸ περιοδικό, μὲ ἐπαινετικὲς κρίσεις καὶ ἱστορικὲς συμπληρώσεις (οἱ ἀξιολογότερες ἔχουν δημοσιευθῆ*) τόσο ἀπὸ συναδέλφους ὅσο καὶ

* Ἀναφέρω ὅσες δημοσιεύθηκαν στὰ «Χημικὰ Χρονικά»: Ἔτος 1972 σελ. 264 τῶν συναδέλφων κ.κ. Ἀντ. Νικολάου καὶ Ἰω. Μερκάτη, σελ. 304 τῶν κ.κ. Καθηγητῆ Ἐμμ. Βογιατζάκη, Δημ. Κ. Ζέγγελη καὶ Μ. Χρυσάνθου. Ἔτος 1973 σελ. 45 τοῦ Καθηγητῆ κ. Μιχ. Ἀναστασιάδη, σελ. 103 τοῦ ἀείμνηστου συναδέλφου Γεωργ. Λευκαδίτη, σελ. 173 τοῦ Καθηγητῆ κ. Ὁρ. Στεφα-

ἀπὸ ἄλλους ἐπιστήμονες. Πολλοὶ μὲ θερμὰ λόγια μοῦ συνιστοῦσαν νὰ συνεχίσω τὴν τόσο χρήσιμη—ὅπως τὴν χαρακτήριζαν—συγγραφικὴ μου προσπάθεια. Γιὰ νὰ διασωθῆ, ὑποστήριζαν, καὶ τὸ ἱστορικὸ ὕλικὸ πὸ ἐχῶ συγκεντρώσει καὶ τὰ γεγονότα πὸ ἐξῆσα καὶ τόσο καλὰ ἐγνώρισα. "Ὅτι οἱ ἀναμνήσεις μου αὐτὲς σκόπιμο θὰ ἦταν νὰ μὴ μείνουν σκόρπιες στὶς σελίδες ἐνὸς περιοδικοῦ ἀλλὰ νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ νὰ ξαναεκδοθοῦν σ' ἓνα ξεχωριστὸ βιβλίον χρήσιμο γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐξέλιξης τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα.

Αὐτὲς οἱ κρίσεις καὶ οἱ ὑποδείξεις τῶν φίλων καὶ τῶν ἄλλων ἀναγνωστῶν μου μοῦ ἔδωσαν τὸ θάρρος νὰ συνεχίσω καὶ νὰ γράψω καὶ γιὰ μερικὸς ἀκόμη ἀπὸ τοὺς ἀλγισμὸνιτους δασκάλους μας καὶ κατόπιν φίλους. Ἐδημοσίευσα τὰ ἐπόμενα χρόνια, 1973 καὶ 1974, στὰ «Χημικὰ Χρονικὰ» τρία ἀκόμη ἄρθρα γιὰ τοὺς ἀείμνηστους Δ. Δάλλα, Κ. Κτενᾶ καὶ Δ. Χόνδρο. Τὸ συνεχιζόμενο καὶ μετὰ τὰ νέα δημοσιεύματα ἐπίμονο ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν μου μὲ ὑποχρέωσε τελικὰ ν' ἀποφασίσω τὴ συγγραφὴ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ πὸ παραδίδω τώρα στὴν ἐπιεικὴ κρίση ἐκείνων πὸ θὰ τὸ διαβάσουν.

Ἀποτελέστηκε ἀπὸ τίς πέντε βιογραφίες πὸ ἀναφέραμε, ἐκείνες πὸ ἔχουν δημοσιευθῆ στὰ «Χημικὰ Χρονικὰ», ξαναγραμμένες ὅμως καὶ πλουτισμένες μὲ πολὺ ἀκόμη ὕλικό, ἐπιστημονικό, ἱστορικὸ καὶ ἀνεκδοτολογικό. Ἐπίσης ἄλλες τρεῖς, πὸ γράφτηκαν ἐξ ἀρχῆς, εἰδικὰ γιὰ τὸ βιβλίον, τῶν ἀείμνηστων καθηγητῶν Θ. Σκούφου, Γ. Ἀθανασιάδη καὶ Σ. Γαλανοῦ. Κατὰ τὴ βιογράφηση τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐπιστημόνων, ἐπιμένω πάντοτε, ἰδιαίτερα, στὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκογενειακὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς τους, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παραλείπω ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ τους δραστηριότητα καὶ τὰ οὐσιώδη καὶ σημαντικά. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, πιστεύω, πὸς ὁ ἀναγνώστης ἀπολαμβάνει ξεκούραστα τὴν ἀφήγηση καὶ κατορθώνει νὰ τοὺς νιώσῃ ἀληθινὰ, ὅπως ἐξῆσαν, ξαναζωντανεύοντας στὴ φαντασία του ἐκείνους καὶ τὴν ἐποχὴ τους. Κι' ὅτι μπορεῖ μόνος του νὰ τοὺς κρίνῃ καλύτερα καὶ νὰ βγάλῃ τὰ συμπεράσματά του, γιὰ τὸ ἔργο πὸ πρόσφεραν, παρὰ τίς δύσκολες συνθηκὲς πὸ ἀντιμετώπισαν στὴ ζωὴ τους.

Βέβαια, γιὰ τίς Φυσικὲς Ἐπιστῆμες, κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο, ἐργάστηκαν καὶ ἄλλοι τόσο σὰν πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι ὅσο καὶ σὰν ἐρευνητὲς καὶ τεχνικοί. Καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ νομισθῆ ὅτι θεμελιωτὲς τους θεωρῶ ἀποκλειστικὰ τοὺς ὀκτώ πὸ ἀναφέρονται στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου μου. Γράφοντας ὅμως, ὅπως ἐξήγησα, ἀπὸ τὴν προσωπικὴ μου τοποθέτηση μεταξὺ αὐτῶν τῶν ὀκτῶ, δὲν ἦταν δυνατὸ οὔτε ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθῶ καὶ στοὺς ἄλλους. Γιατὶ γι' αὐτοὺς θὰ στηριζόμενον μόνον στὰ ἱστορικῶς γνωστά. Χωρὶς τίς δικὲς μου λεπτομερειακὲς εἰκόνες καὶ ἐντυπώσεις, ἀπὸ τὴν προσωπικὴ

νοπούλου, σελ. 208 τοῦ Καθηγητῆ κ. Βασιλ. Κυριαζοπούλου. Ἔτος 1974 σελ. 25 τοῦ Καθηγητῆ κ. Δημ. Σ. Γαλανοῦ καὶ τοῦ ἱατροῦ κ. Γρηγ. Λευκαδίτη, σελ. 107 τῶν συναδέλφων κ.κ. Εἰσαγγ. Νομικοῦ καὶ Κ. Βραχάμη. Ἐνδιαφέρουσα κριτικὴ δημοσιεύθηκε ἀκόμη ἀπὸ τὸν λογοτέχνη - κριτικὸ κ. Ἄνδρ. Καραντώνη στὸ περιοδικὸ «Ραδιοηλεκτρικὸς» (τεύχος Ὀκτωβρίου 1974 σελ. 83).

μαζί τους γνωριμία και συνεργασία, κι' επομένως τὸ δεύτερο αὐτὸ μέρος τοῦ βιβλίου μου, θάταν ἀσύνδετο πρὸς τὸ περιεχόμενο τοῦ πρώτου καὶ κάτι τὸ τελείως καὶ ἀπὸ κάθε πλευρὰ τὸ διαφορετικό.

Στὰ ὀκτὼ κεφάλαια τῶν ἀφηγήσεών μου γιὰ τοὺς μεγάλους αὐτοὺς ἐπιστήμονες, πρόσθεσα, σὰν συμπλήρωμα, τὶς ἀναμνήσεις μου καὶ ἀπὸ τὶς πρώτες προσπάθειες τῆς ὀργάνωσης τοῦ χημικοῦ κλάδου σὲ σωματεῖο, δίνοντας μερικὲς ζωντανὲς εἰκόνες τῆς ἀντίστοιχης ἐποχῆς. Ἔτυχε καὶ στὴν κίνηση αὐτὴ νὰ βρεθῶ ἀνάμεσα στοὺς πρώτους δημιουργοὺς τῆς κι' επομένως νᾶχω ἄμεση γνώση τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐργάστηκαν γι' αὐτήν. Αὐτὴ τὴν προσθήκη τὴ θεώρησα χρήσιμη γιὰ τοὺς ἀναγνώστες μου γιατί συμπληρώνει καὶ πλουτίζει τὸ ἱστορικὸ μέρος τῆς προσπάθειάς μου. Τὰ γεγονότα ἄλλωστε ποὺ ἀναφέρω στὸ κεφάλαιο αὐτὸ συνδέονται, σὲ πολλὰ σημεῖα τους, ἄμεσα, μὲ τοὺς ἱστορομένους καὶ ζωντανεῦουν ἀκόμη περισσότερο ἐκείνους καὶ τὴν ἐποχὴ τους.

Τὸ βιβλίο τὸ στολίζουν 124 εἰκόνες, ἀπὸ τὴν δράση τῶν βιογραφουμένων καὶ ἀπὸ τὰ γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων, ὥστε νὰ εἶναι ταυτόχρονα κι' ἓνα ἀναμνηστικὸ λεύκωμα τῆς περασμένης ἐποχῆς. Τυπωμένες μὲ σύστημα ὄφσετ, σὲ ξεχωριστὰ φύλλα, παρεμβάλλονται στὸ κείμενο. Οἱ περισσότερες ἀνέκδοτες, ἄλλες εἶναι δικές μου φωτογραφίες ἢ ἀνήκουν στὸ ἀρχεῖο μου κι' ἄλλες προέρχονται ἀπὸ ἄλλες ἐκδόσεις ἢ μοῦ παραχωρήθηκαν ἀπὸ τοὺς κατόχους τους γιὰ νὰ τὶς παρουσιάσω μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ δικοῦ μου βιβλίου.

Γιὰ τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα, ὅσα ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία, παραπέμπω μὲ ὑποσημειώσεις στὶς ἀρχικὲς πηγὲς ὥστε ἐκεῖνος ποὺ θέλει περισσότερες λεπτομέρειες νὰ μπορῇ νὰ καταφύγῃ σ' αὐτές. Σ' ἄλλες πάλι περιπτώσεις μνημονεύω συγκεκριμένα ἐκείνους ἀπὸ τοὺς φίλους ποὺ βοήθησαν ἢ συμπλήρωσαν τὶς δικές μου ἀναμνήσεις.

Τελειώνοντας, καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ, ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ ὅλους τοὺς συναδέλφους καὶ φίλους ποὺ ἐνθάρρυναν τὴν προσπάθειά μου καὶ τὴν συνέδραμαν διαθέτοντας πληροφορίες, πολύτιμα στοιχεῖα καὶ εἰκόνες.

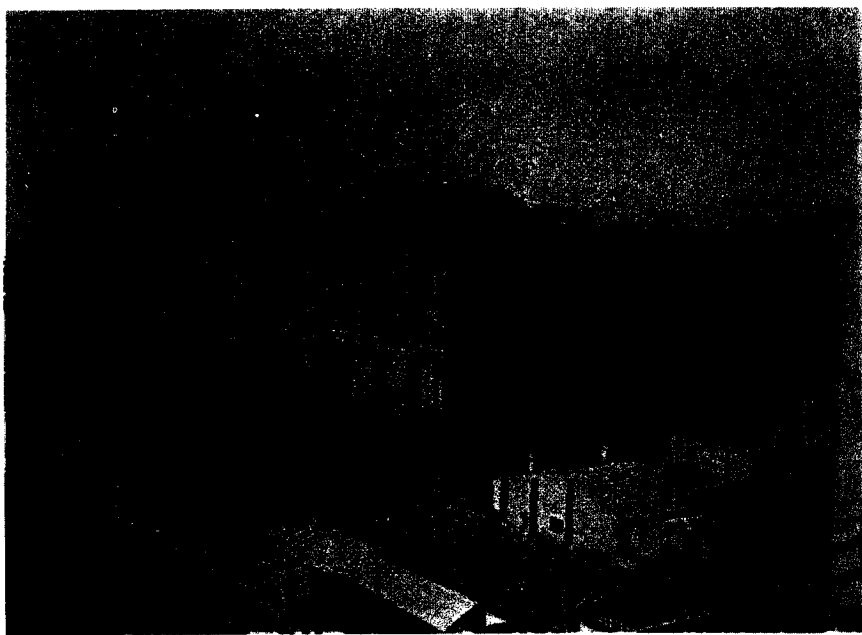
Δρ ΙΩ. Α. ΚΑΝΔΗΛΗΣ

Ἀθήνα, Νοέμβριος 1975

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

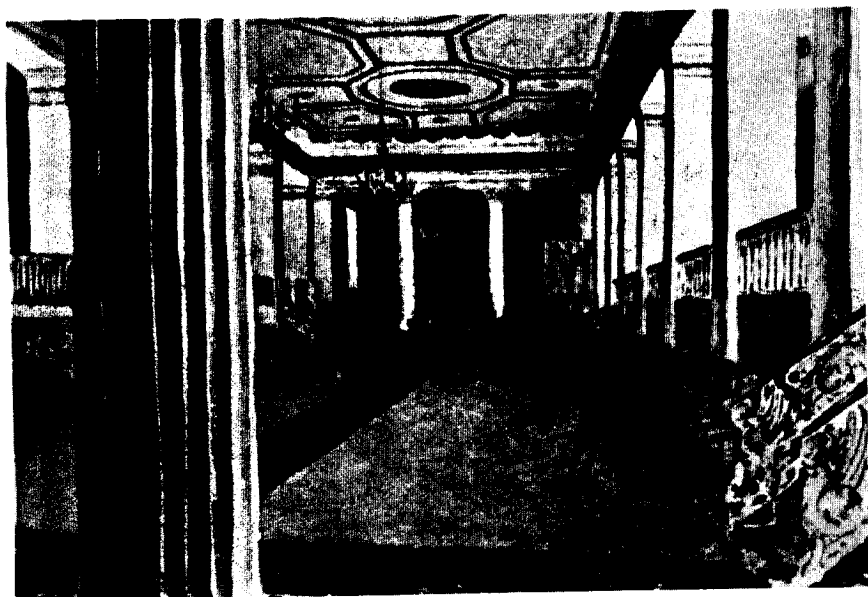
	Σελίς
Πρόλογοι.....	5 – 12
I. Ὁ Καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Δ. Ζέγγελης. Ὁ εὐγενικὸς ἄνθρωπος — ὁ σοφὸς ἐπιστήμων. (Εἰκόνες 13, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 32)	17 – 33
II. Ὁ καθηγητὴς Γεώργιος Θ. Ματθαίουπουλος. Ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητὴς — ὁ μαχητικὸς ἐπαγγελματίας. (Εἰκόνες 14, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 48)	35 – 49
III. Ὁ Ὑφηγητὴς Δημήτριος Κ. Δάλμας. Ὁ ἀλησιμόνητος πρωτοδάσκαλος καὶ μεγάλος φίλος τῶν φοιτητῶν. (Εἰκόνες 8, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 64)	51 – 66
IV. Ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Κ. Χόνδρος. Ὁ ἀγνὸς καὶ αἰσθηματίας ἄνθρωπος — ὁ σοφὸς καὶ βαθυστόχαστος ἐπιστήμων. (Εἰκόνες 12, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 80)	67 – 86
V. Ὁ Καθηγητὴς Γεώργιος Κ. Ἀθανασιάδης. Ὁ ἀπαραμίλλος διδάσκαλος τῆς Φυσικῆς — ὁ δεξιότηχνης πειραματιστὴς. (Εἰκόνες 10, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 96)	87 – 100
VI. Ὁ Καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Α. Κτενᾶς. Ὁ μεγάλος λάτρης τῆς ἐπιστήμης — ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητὴς. (Εἰκόνες 15, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 112)	101 – 119
VII. Ὁ Καθηγητὴς Θεόδωρος Γ. Σκουφος. Ὁ σοφὸς ἐπιστήμων — ὁ αἰσθηματίας ἄνθρωπος — ὁ σημαίνων πολιτικός. (Εἰκόνες 29, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 128 καὶ τὴν 144)	121 – 156
VIII. Ὁ Καθηγητὴς Σπύρος Δ. Γαλανός. Ὁ θεμελιωτὴς τῆς Χημείας τῶν Τροφίμων — ὁ συνεργάτης καὶ φίλος. (Εἰκόνες 13, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 160)	157 – 166
IX. Οἱ πρῶτες προσπάθειες γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωση τοῦ χημικοῦ κλάδου. (Εἰκόνες 4, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 176)	167 – 184

**ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΤΑΙ
ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΘΗΝΩΝ**

Τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη τοῦ 1922). Πολλὰ ἀπὸ τὰ μαθήματα τῆς Φυσικομαθηματικῆς καὶ τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς γίνονταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὶς αἴθουσές του.

Τὸ Χημεῖο τοῦ Πανεπιστημίου στὴν ὁδὸ Σόλωνος 104 ὅπως ἦταν κατὰ τὸ 1918.

Τὸ κτίριο ποὺ πρωτολειτούργησε τὸ Πανεπιστήμιον κατὰ τὸ 1837. Βρίσκεται στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκροπόλεως μισοερείπωμένο.

Ἡ μεγάλη αἴθουσα τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου

Οι καθηγηταί τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν με τοὺς φοιτητές τους. (Φωτογραφία τοῦ 1900).

Μερικοὶ καθηγηταί τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς με τοὺς φοιτητές τους (Φωτογραφία μεταγενέστερη, τοῦ 1905). Στὴν πρώτη σειρὰ ἀπὸ ἀριστερά: Θ. Βαρούνης (δεύτερος), τότε ἐπιμελητὴς στὸ Πανεπιστήμιο καὶ κατόπιν καθηγητὴς στὸ Πολυτεχνεῖο, Ἀναστ. Χρηστομάνος καθηγητὴς τῆς Χημείας στὸ Πανεπιστήμιο, Τιμολ. Ἀργυρόπουλος καθηγητὴς Φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιο, Γεωργ. Ἀθανασιάδης, τότε ἐπιμελητὴς καὶ κατόπιν καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς. Μεταξὺ τῶν φοιτητῶν διακρίνονται, στὴ δεύτερη σειρὰ, ἔβδομος ἀπὸ ἀριστερά, ὁ χημικὸς Ἄντ. Παυλίνης καὶ τελευταῖος ὁ χημικὸς Εὐστρ. Γαλλόπουλος. Στὴν τρίτη σειρὰ, ἔκτος ἀπὸ ἀριστερά, ὁ Δ. Χόνδρος, ὁ μετέπειτα καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς.